

ANAR

YARALI HEYKƏL, YARALI YADDAŞ

Elə şəhərlər var ki, onların adı çəkiləndə qeyri-ixtiyari, bu və ya digər şairin adı yada düşür. Elə şairlər də var ki, onların adları müəyyən şəhərlərlə ayrılmaz surətdə bağlıdır. XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış şairə Xurşidbanu Natəvanın adı çəkiləndə dərhal onun doğma şəhəri Şuşa ilə assosiasiya yaranır. Şuşanı yada salanda isə dərhal Natəvanın adı yada düşür.

Dağlar qoynunda qartal qalası, əsası 1756-cı ildə Qarabağ xanı Pənəhəli Cavanşir tərəfindən qoyulmuş Şuşa Azərbaycan təbiətinin dilbər guşələrindən biridir: sıldırım qayalar, dərin dərələr, dağların qarlı zirvələri, qədim meşələr, buz bulaqları və Cıdır düzü - tayı-bərabəri olmayan bu mənzerənin tərkib hissələridir. Zahirı görkəminə görə bülbül xatırladan nadir Xarı Bülbül gülü mehzi Cıdır düzündə bitir. Maraqlıdır ki, bu gül Cıdır düzündən başqa heç bir yerdə bitmir. Rəvayətə görə, İbrahim xanın qızı, siyasi mülahizələrə əsasən, İran hökmdarı Fətəli şahə ərə verilmiş Ağabəyim Ağa Tehrandə Qarabağ üçün çox darıxaraq, orada, saray bağında, doğma yurdu Şuşanın yadigarı kimi Xarı Bülbül gülü əkməyə çalışır, amma bu gül orada bitmir. Ola bilsin ki, bu yalnız əfsanədir, amma onu yaradan insanlar Vətən və qürbət haqqında, doğma yurddan ayrı düşməyin qəmi-qüssəsi haqqında duyğularını belə ifadə ediblər.

İndi, erməni işğalına görə Şuşaya yolumuz bağlandığı şəraitdə bu şəhəri - mənim sevgimin şəhəri, ilk gənclik illərimi keçirdiyim, yetkin yaşımda işlədiyim bu şəhəri hər dəfə xatırlayanda yaralanmış yaddaşımın hər simi inildəyir. Şuşa - onun bənzərsiz ətir saçan gülləri, dağlarda bitən müxtəlif otlardan dəmlənmiş xoş rəyihəli çayı, günün və gecənin istənilən vaxtı bütün guşələrdən eşidilən musiqi sədaları - və indi nadir xronika kadrlarında gördüyüm ölüm şəhər... Sakinləri ilə bərabər, musiqini, poeziyanı, əvvəlki cazibədarlığını, çağlayan həyat eşqini itirmiş bu şəhər indi cansız, kimsəsiz bir məkana çevrilib.

Mən Şuşa haqqında düşünərkən, tez-tez Natəvanın taleyini xatırlayıram. Natəvan təkə bu elin qızı deyil, həm də Qarabağın, nominal da olsa, sonuncu hökmdarı, bu diyarın sonuncu xanı olmuş Mehdiqulu xanın doğma qızı idi. Bu xan nəslinin faciəli taleyi haqqında mən Vaqif və Vidadi haqqında essədə yazmışam. Natəvanın babası İbrahim xanın bütün ailəsinin həlak olması ilə nəticələnmiş dəhşətli cinayətdən sonra xanın sağ qalmış oğlu

Mehdiqulunun və onun ailəsinin həyatı, görünür, az-çox yoluna düşmüşdü. Xurşidbanu yaxşı təhsil almışdı, ana dilindən başqa, rus və fars dillərini də bilirdi. Şəxsi həyatı da uğurlu idi: öz dövrünün ən savadlı zadəganlarından biri olan Dağıstan türkü (qumuq) knyaz Xasay xan Usmiyevlə ailə qurmuşdu. Bakıxanovun, Mirzə Fətəli Axundzadənin, İsmayıl bəy Qutqaşının dostu olan Xasay xan fransız dilini də mükəmməl bilirdi. Həm də bu dildə o qədər sərbəst danışdı ki, öz Paris ləhcəsi ilə fransız yazıçısı Aleksandr Düma-atanı heyratlandırmışdı. Düma Bakıda knyaz Usmiyevlə və onun arvadı ilə bu görüşü haqqında çox səmimi xatirələr yazıb. Natəvan fransız yazıçısına öz əli ilə tikilib naxışlanmış tütün kisəsi hədiyyə edib, Düma isə Usmiyevlər ailəsinə inkrustasiyalı şahmat dəsti bağışlayıb.

Natəvan gözəl şairə olmaqla bərabər, həm də istedadlı rəssam idi, onun albomunda qalmış rəsm əsərləri buna sübutdur.

Xan qızı - Qarabağda onu belə adlandırırdılar, - Şuşadan altı kilometr məsafədə yerləşən bulaqdan şəhərə su çəkirmişdi. Həmin bulaq bizim günlərdə də mövcud idi (əgər Şuşanın işğalı nəticəsində onun da suyu qurumayıbsa). Xan qızının təşkil etdiyi "Məclisi-üns" ("Ünsiyyət cəmiyyəti") adlı birinci ədəbi salon Şuşada o illərin digər görkəmli xadimi - rəssam, şair, musiqişünas, elmin çox sahələrinə bələd olan ensiklopedist alim Mir Möhsün Nəvvab tərəfindən yaradılmış "Məclisi-fəramuşan" ("Susqunlar cəmiyyəti") adlı başqa bir ədəbi birliklə eyni vaxtda fəaliyyət göstərirdi. Adlı-sanlı xanəndələri - qədim muğamların ifaçıları ilə məşhur olan Şuşa şəhərini haqlı olaraq "Qafqazın konservatoriyası" adlandırırdılar. O dövrdə Rusiyanın və Avropanın ən məşhur səsyazma firmaları bu xanəndələrin ifasında həmin muğamları yazırdı. Xeyli sonra, artıq XX yüzillikdə Sergey Yesenin Qarabağın ən məşhur və qocaman xanəndələrindən biri olan Cabbar Qaryağdıoğlunun ifasını dinləyəndən sonra onu "Şərq musiqisinin peyğəmbəri" adlandırmışdı.

Natəvanın knyaz Usmiyevdən iki uşağı olub - bir qızı və bir oğlu. İlk baxışda, onun həyatı uğurlu idi: özü kübar nəsindən, zadəgan və ziyalı ərin xanımı, Azərbaycanın bütün ədəbi dairələrində hörmət qazanmış məşhur şairə, zərif təsviri sənət əsərlərinin müəllifi olan Natəvan həm də xeyriyyəçiliklə məşğul olurdu və bütün bunların sayəsində öz həmvətənlərinin dərin sevgisini qazanmışdı. Bəs nədən Natəvan şeirləri belə qüssəlidir - doğrudanmı bu yalnız qəmli-qüssəli mövzulara üstünlük verən ənənəvi Şərq estetikasının təsiri, yaxud poeziyası qarşısında sitayiş etdiyi Fizulinin motivlərinin təkrarı idi? Nəyə görə Natəvan öz şeirlərini bütün güllərin ən kədərliyinə - həmişə boynubükük olduğuna görə hələ XVI əsrdə Aşiq Qurbani tərəfindən ayrılıq rəmzi kimi:

**Ayrılıqımı çəkib, boynu ayridi,
Heç yerdə görmədim düz bənövşəni**

- misraları ilə vəsf olunmuş bənövşəyə həsr edir?
Natəvanın şeirlərində eyni obraz çoxmənalılığı ilə diqqəti cəlb edir:

**Nəçün gülşənlərin tərkin qılıbsan?
Düşübsən çöllərə dilcu, bənövşə!**

**Belə qəddin bükülmüş, pirlər tək,
Deyirsən sübhü şam yahu, bənövşə!**

Bu nə idi, özünün gələcək kədərli günlərini bəsirət gözü ilə öncədən görməkmi? Taleyin amansız zərbələrinin acısını qabaqcadan duymaqmi?

Bəzən insanlar bu və ya digər şairin, yazıçının, bəstəkarın zahirən uğurlu həyatının arxasındakı çətinlikləri, onların iç dünyasının nə qədər qəliz, ziddiyyətli olmasını görə bilmir və təəccüblənirlər: görəsən, taleyi belə uğurlu sənətkar öz yaradıcılığında nə səbəbdən belə kədərli? Zahirən çox bəxtəvər görünən bu cütlüyün boşanmasının səbəbləri barədə biz yalnız ehtimallar söyləyə bilərik. Knyaz Usmiyevdən sonra Xan qızı rəiyyətə erə getdi - bu hərəkət özü də kübar cəmiyyətinə qarşı üsyan deyildimi?

Amma vərəmdən ölmüş gənc oğlu Abbasi itirməsindən sonra Natəvan heç nə ilə müqayisə edilə bilməyəcək dərin sarsıntı keçirdi. Və onun əvvəlki şeirlərində duyulan bir qədər mücərrəd qəm-qüssə motivləri bu ağır itki ilə faciəvi məzmun kəsb edir. Natəvanın oğlunun ölümü ilə bağlı şeirləri çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatında ən təsirli poetik nümunələrdən biridir.

**Yanar canım, oğul, daim sənə nari-fəraqında,
Necə pərvanələr hər dəm yanar şəmin ayağında.**

**Guli-ruyün həvasilə çıxar əflakə əfğanım
Olur bülbül nəvası gül fəraqı iştiaqında.**

**Sənəin vəslin xəyalıyla gözü könlüm gəzər daim
Ki, çün Məcnuni-sərgəştə, gəzər Leyla sorağında.**

**Nəhali-qamətin zikri mənim virdi-zəbanımdır,
Dəmadəm naley-i-qumri olur sərvini budağında.**

**O şirin ləblərin şövqü günü-gündən olur əfzun,
Əgər Fərhad tək yüz il dolansam hicr dağında.**

**Hərism bəs ki, ol şirin-zəbanın zikrinə hərdəm,
Olur xoş nitqli tuti, şəkər olsa dəmağında.**

**Sənəin hicrin odu, Abbas, dəxi, çıxmaz ki, canımdan,
Səməndər tək yanar daim anan nari-fəraqında.**

**Uçub şəhbaz tək könlüm, gəzərdi vəsl bağında,
Pəri balını sindirdi fələk, bu pir çağında.**

**Gözümdə tardır dövrən, məhü xurşidi-nurəfşan,
Məhaq içrə olub pünhan, sanasan çərx tağında.**

**Sirişkim birlə kim, xali deyildir qamətin gözdən
Nə tez düşdü təravətdən o sərvini su qırağında.**

**Nolaydı gur olaydım, görməyəydim gül kimi cismin,
Qalıbdır tirə xak içrə, məzarın gün qabağında.**

**Könüldə həsrətim qaldı, məzarın heyf kim, bir dəm
Səni ta görmədim xürrəm, oğul, damad otağında.**

**Nədəndir intizar ilə, o şəhla göz baxar heyran,
Gözüm ol gözlərə qurban, baxar ahu sayağında.**

*Həmişə zarü dilməhzun, təkər gözdən sirişki-xun,
Pərişan hal ilə daim, qəmə mehnət bucağında.*

*Qəmi-hicran edib tüğyan, qalıbdır Natəvan suzan,
Rəvan əşki-bəsər hər yan olan gözlər bulağında.*

Natəvanın yaralı yaddaşı, onun keşməkeşli ömür yolunun dolanbacları, onun sənəti və kədəri, xeyriyyəçilik fəaliyyəti və nakamlığı, "Məclisi-üns" cəmiyyətinin yaradılması və şəxsi həyatda tənhalığı - bütün bunlar bir sıra söz ustalarının diqqətini cəlb edirdi. XIX əsrdə Qarabağ, Şirvan, Şeki şairləri Natəvanın oğlunun ölümü ilə əlaqədar şeirlərinə nəzirelər yazıb, Seyid Əzim Şirvani onu yersiz hücumlardan qoruyub, bizim günlərdə bir sıra sənətkarlar əsas qəhrəmanı Natəvan obrazı olan əsərlər yaradıblar. Belə əsərlər sırasında yazıçı İlyas Əfəndiyevin "Xurşidbanu Natəvan" dramı, bəstəkar Vasif Adıgözəlovun "Natəvan" operası (libretto müəllifi Nazim İbrahimovdur) xüsusilə populyardır.

Bu gün - millətin yaralı yaddaşı əzəli Azərbaycan torpaqlarını işğalçılardan azad etməyə çağırdığı vaxtda həmin əsərlər xüsusilə aktual səslənir.

Dolayı yolla Qarabağdan daxil olmuş son "hədiyyə" - Natəvanın, Üzeyir Hacıbəylinin, Bülbülün vaxtilə Şuşanı bəzəyən, sonra erməni vandallar tərəfindən təhqir edilmiş, onların atdığı güllələrlə dəlik-deşik edilmiş tunc büstləridir.

Heykəltəraşlıq əsərlərinin müxtəlif növləri var - monumental abidələr, kameral heykəllər, parklarda və muzeylərdə qoyulan heykəllər. Erməni işğalçılar incəsənət terminologiyasını "güllələnmiş heykəllər" kimi yeni bir anlayışla "zənginləşdirdilər". Onlar Şuşa torpağının böyük yetirmələrinin büstlərini güllələməklə, Azərbaycan milli mədəniyyətinin beşiyi sayılan Şuşa şəhərinə də nifrətlərini acizənə bir qəzəblə ifadə etməyə çalışırdılar.

Natəvanın yaralı heykəli kimi, yaralı yaddaşımız da bizi bu diyarı, böyük şəirənin əsərlərində vəsf etdiyi şəhəri azad etməyə çağırır.

Noyabr 2009-cu il